

Zout in de erfgoedpap

“We rely on our volunteers. Without the time and effort they freely give we could not operate effectively.” - zo begint het ‘Heritage Volunteer Charter’ dat de British Association of Friends of Museums aan zijn aangesloten leden voorlegt.

Een rapport uit 2001 concludeerde dat toen zo’n 5.840 onbezoldigde vrijwilligers hun tijd en inzet gaven in de Schotse musea, tegen 5.851 bezoldigde medewerkers. In de sector van de niet-overheidsmusea (de z.g. ‘Independent Museums’) draaiden 25 erkende musea volledig op vrijwilligers. De musea die van lokale overheden afhingen draaiden meer op vrijwilligers dan op betaald personeel. Het aandeel van vrijwilligers is het voorbije decennia nog gestegen, het aantal bezoldigde personeelsleden is gedaald. Tijdens 2012-2013 werden in 37% van de Britse musea personeelsleden afgedankt, terwijl 47% van de musea het aantal vrijwilligers zag toenemen (onderzoek naar de invloed van de bezuinigingen op de Britse musea, The Museums Association, 1 oktober 2013)

Vrijwilligers, de ‘non paid professionals’ worden aan de overkant van het Kanaal dan ook ten volle op hun waarde geschat en gerespecteerd.

Vrijwilligersverenigingen en vrijwilligers zijn het zout in de erfgoedpap.

Inderdaad, in Groot-Brittannië en de andere Angelsaksische landen die vaak als wegbereiders en voorbeelden aangehaald worden, vormt het werk van vrijwilligers en hun verenigingen de basis voor studie, behoud en ontsluiting van erfgoed - niet alleen industrieel erfgoed. Toen ik als pas afgestudeerde historicus begin 1975 - het Europees Jaar van het Bouwkundig Erfgoed - naar de universiteit van Bath trok om me er bij te scholen inzake industriële archeologie, kwam ik al snel in contact met de Bath Preservation Trust, de Bristol Industrial Archaeology Society, de Southampton Industrial Archaeology Group en de Kenneth and Avon Canal Trust - en na veertien dagen verblijf werd ik ook ingeschakeld bij het herstellen van de trekpaden van het kanaal en het wegbikken van een betonnen vloer in een oude watermolen. Het was een in de praktijk toepassen van wat Prof. Angus Buchanan me voorhield bij het eerste contact: *“The first thing an industrial archaeologist needs is a pair of gum boots”*. Het was ook een enorme ervaring om de werking van dit soort vrijwilligersgroepen te leren kennen, die niet alleen interessante lezingen organiseerden en boeiende tijdschriften publiceerden, maar ook tijdens de weekends de handen uit de mouwen staken. En daar overigens bijzonder veel plezier aan beleefden.

Sedert meer dan een eeuw zijn organisaties en verenigingen in Groot-Brittannië betrokken bij de instandhouding van het erfgoed. De ‘Society for the Protection of Ancient Buildings’ (SPAB) werd in 1877 opgericht door William Morris. De bij ons ook bekende ‘National Trust’, met zijn bijna vier miljoen leden (3.930.000 in het voorbije werkjaar) kwam in 1895 tot stand. Het is een machtige en reusachtige organisatie, die echter niet gesubsidieerd wordt en die volledig onafhankelijk van de overheid is. Ze werkt volgens hun jaarverslag 2013/2013 dank zij de inzet van *‘70,494 skilled volunteers’*, vrijwilligers die door hen begeleid en opgeleid worden.

Een recente survey toonde aan dat aan de overzijde van het kanaal méér dan 3000 verenigingen en werkgroepen zich dagdagelijks inzetten voor één of andere vorm van cultureel erfgoed, voor industrieel en technisch erfgoed zijn ze met zo'n vierhonderd. Enkele bezitten een lange traditie, zoals de Victorian Society, maar de meeste andere ontstonden vanaf het einde van de jaren 1960. Om er maar enkele te noemen, groot en klein: de 'Church Monuments Trust', de 'Folly fellowship', de Schotse Vereniging van de Vrienden van de Huizen met de Strooien Daken (Cairdean na Taighean Tughe), de 'Wind and Watermills Society', de 'Trevithic Society' voor het behoud van het industrieel erfgoed in Cornwall, de 'Historic Preservation Trust of Lancaster County', de 'Railway Preservation Trust (met meer dan 100 afdelingen), de British Aviation Preservation Council (met meer dan 130 afdelingen), de 'Camden Canals & Narrowboat Association' in Londen, de 'The Chichester Ship Canal Trust' die een volledig kanaal instandhoudt, de '82045 Steam Locomotive Trust' die een oude lokomotief terug rijvaardig maakt, enz. enz.

Elke kerk heeft er wel een vereniging 'The Friends of the ...church' die zich inzet voor het onderhoud en behoud van de kerk. En voor de kerken die geen eigen vriendenkring hebben zijn er de 'Friends of the Friendless Churches'.

Dit zijn maar enkele voorbeelden van het rijke werkveld waar vrijwilligers betrokken zijn met *hún* erfgoed.

Koelies en luizen-in-de-pels

Vooraf op het vlak van het industrieel en technisch erfgoed, de nieuwe erfgoedtak die in de Golden Sixties en het tijdperk van de reconversie van de grond kwam, was de rol van vrijwilligers en vrijwilligersverenigingen cruciaal.

In 1979 schreef Kenneth Hudson, die met zijn BBC-programma's en publicaties in de zestiger jaren als één der eersten wees op het belang van het industrieel erfgoed, dat de ontwikkelingen van de industriële archeologie te danken was aan '*the non-academics at the base of the industrial archaeology pyramid, the coolies who have carried out so many of the menial and largely unpublicised tasks for the past twenty years*'. Het omgaan met industrieel erfgoed is volgens hem niet alleen een academisch onderwerp, maar is '*of great and time-consuming importance to a wide range of people, from lorry drivers to architects and from plumbers to journalists (...) The coolies (...) expect to get pleasure and satisfaction from what they do in their spare time*' [In zijn inleiding tot *World Industrial Archaeology* (Cambridge University Press, *New Studies in Archaeology*, 1979), pp. 5-6]

Kenneth Hudson schreef zijn tekst een jaar nadat in Vlaanderen door een aantal vrijwilligers de Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie (VVIA, www.vvia.be) in 1978 opgericht werd. In de loop van haar bestaan, en als gevolg van de goede contacten met Britse collega's, wees VVIA steeds op de noodzaak om de lokale basis éérs uit te bouwen, om lokale belangstellenden te betrekken bij en te motiveren voor het behoud en de ontsluiting van industrieel en technisch erfgoed, om de vrijwilligers hun gerechtigde plaats in de ontwikkeling te geven.

Voordien, in 1975, was de wettelijke bescherming van het eerste industrieel monument in Vlaanderen (de jeneverstokerij Stellingwerff-Theunissen in Hasselt, thans Nationaal Jenevermuseum) er maar gekomen dank zij een hardnekkige campagne van een luis-in-de-pels-actiegroep, de vzw Tamera Stichting. In Gent gooiden een paar vrijwilligers en jonge afgestudeerden zich op het textiel-erfgoed en op de mule jenny van Lieven Bauwens die toen verweesd en verwaarloosd op een hoopje in één van de kelders van het Gravensteen lag.

In het Boomse richtten vrijwilligers het 'Ecomuseum en Archief van de Boomse Baksteen op' dat de aandacht wist te vestigen op het unieke baksteenerfgoed van de streek en enkele sites beschermd kreeg. Dat er in de jaren nadien nog zo veel bewaard bleef van het Limburgse mijnpatrimonium en dat Vlaanderen een ruim gamma industriële monumenten bezit, is eveneens te danken aan vele even hardnekkige actievoerders. Het waren vrijwilligers en particuliere verzamelaars die de restanten van de industriële ontwikkeling van de schroothoop redden en aan de basis lagen van thematische of lokale musea. In de loop der jaren werden meer studies over industrieel en technisch erfgoed ondernomen en gepubliceerd door lokale groepen en vrijwilligers dan door bezoldigde academici.

Het zijn eenzelfde soort gepassioneerde en gemotiveerde campagnevoerders die zich nu inzetten voor het redden van een Congoboot (jammer genoeg intussen gezonken), die pleiten voor het behoud van de Atoomwijk in Mol en bescherming van de BRL-reactor (de eerste civiele Europese reactor, door de American Nuclear Society uitgeroepen tot Historic Nuclear Landmark), de laatste Vierendeelbruggen, de Vismijn in Oostende, ...

Wanneer we de ontwikkeling van studie, behoud en ontsluiting van erfgoed gedurende de voorbije decennia overschouwen, dan is het duidelijk dat de rol van vrijwilligers en verenigingen in alle Europese landen daarbij onontbeerlijk was en nog steeds is. Het zijn de 'non-paid professionals' voor wie men gerust de uitspraak van Churchill tijdens de Battle of Britain kan parafraseren: *'Nooit hadden zovelen zo veel aan zo weinigen te danken'*.

Top down, bottom up, grootschalig, kleinschalig...

Behoud van cultureel erfgoed verschoof en verschuift in de meeste Europese landen (vooral in Noord-Europa en de landen onder sterke Angelsaksische invloed) steeds meer van de overheid naar het werkveld van onafhankelijke privaatrechtelijke organisaties. In de Franse en Latijnse wereld ligt de situatie nog enigszins anders, want erfgoedverenigingen worden er veelal door één of andere overheid gepatroneerd en/of werken er onder een overheidsparaplu. Maar ook bij onze zuiderburen wordt, gevolg van de economische crisis, steeds meer getracht om vrijwilligers in te schakelen bij erfgoedzorg. Vrijwilligers waren enkele jaren geleden een zeldzaamheid in de Franse musea, nu is men naarstig naar hen op zoek.

In Groot-Brittannië ontstond en groeit het vrijwilligersveld van onder naar boven, bottom up, heeft het een breed draagvlak bij de bevolking en lokale gemeenschappen. In Frankrijk, en in veel landen van het continent, wordt het georganiseerd of wordt getracht het te organiseren van boven naar beneden, top down, pyramidaal. De vrijwilligers is er een dienstverlener, een uitvoerder. In Oost-Europa, waar de mentaliteit van het vroegere staatsgereguleerd communistisch systeem nog niet verdwenen is, experimenteert men nog met vrijwilligerswerk in de erfgoedsector. Het begrip 'burgerinitiatief' is er nog jong en zeker nog niet ingeburgerd.

De meeste erfgoedorganisaties in (Noord-)West-Europa zijn kleinschalig, gericht op hun eigen omgeving, of thematisch gericht op één onderwerp.

Erfgoedzorg is niet langer een gecentraliseerd gebeuren, wordt niet meer van boven naar onder geleid. De grote 'National Trust' heeft naast zich talloze lokale 'heritage trusts' en 'preservation societies' gekregen. Die trusts voeren een eigen, vaak 'one purpose'-beleid. Samen organiseren ze meer vrijwilligers, beheren ze meer sites en musea, dan de grote gekende structuren. De Association of Independent Museums (opgericht in 1977) is een platform, geen 'koepel', dat ruim de helft van het Britse museumbestand samenbrengt.

"Independent museums range from small local organisations, mainly operated by volunteers,

to large institutions, many operating as charitable trusts". De UK Association of Preservation Trusts (UKAPT, opgericht in 1989) noemt zich een 'netwerk' (ook geen 'koepel') dat meer dan 250 lokale en regionale organisaties samenbrengt.

Erfgoedzorg speelt zich meer en meer af op het lokale vlak: belangstellenden willen hún molen, hún kerktoren, hún kapelletje, hún brouwerij, hún ruïne of hún kasteel redden en voor het nageslacht behouden. Petitiécampagnes, sponsoring-acties, zelfwerkzaamheid 's avonds of tijdens de weekends, en véle vergaderingen zijn het beeld geworden van de hedendaagse monumentenzorgers. Vrijwilligers betrekken anderen bij hun inzet: burens, kennissen, collegae.

De groei van de beweging zit thans vooral in die vele kleine en grotere plaatselijke '*local amenity trusts*', verenigingen die zich inzetten voor de kwaliteiten van de leefomgeving (zoals deze in Groot-Brittannië o.m. gebundeld en gestimuleerd worden door Civic Voice - de opvolger van de 'Civic Trust' onder de slogan 'caring for places where people live and work'). Monumentenzorg beweegt zich meer en meer in de richting van de maatschappelijk verbonden en ruimere '*Burgerinitiative*' zoals reeds aan het midden van de jaren 1970 (o.m. door Prof. Roland Günter, Oberhausen) voorspeld werd.

Ondanks de nood aan vrijwilligers staat het vrijwilligerswerk thans onder druk.

Ook bij ons bestond er even zo'n sterke tendens en werden in de jaren 1970 en 1980 aan de lopende band monumentenverenigingen en -comités uit de grond gestampt, maar die ontwikkeling zwakte nadien af. Organisaties vechten nu om te overleven, en veel organisaties die in de jaren volgend op het Europees Jaar van het Bouwkundig Erfgoed (het 'Monumentenjaar', 1975) opgericht werden haalden de eeuwwisseling niet. Er is natuurlijk het overheidsbeleid dat grootschaligheid aanmoedigt en de kleinschaligheid o.m. financieel afremt (kijk maar even naar de evolutie inzake subsidiëring van verenigingen en cultuurinitiatieven) en het streven naar centralisatie. Er is de steeds groter wordende financiële druk en een onaangepaste fiscaliteit die het de erfgoedverenigingen niet gemakkelijker maakt. Er is de eis naar professionalisering die de term 'non paid professionals' niet blijkt te kennen. Er zijn steeds meer loodzware administratieve procedures. Er is een ongebreidelde groei van steeds meer officiële diensten en instellingen, van een erfgoed-ambtenarenapparaat en van GONGO's en QUANGO's die het gras voor de voeten van de vrijwilligersverenigingen wegmaaien. Een GONGO is een 'Government Organised Non Governmental Organisation' (een als vzw vermomde overheidsinstelling) en een QUANGO een 'Quasi Autonomous Non Governmental Organisation' (een NGO die voor zijn bestaan, o.m. financieel, volledig van de overheid afhangt en derhalve geen autonoom beleid kan/mag/wil voeren).

Vanuit overheid, de sociale sector en grote organisaties wordt de boodschap verspreid dat er tegenover 'vrijwilligerswerk' een belastingvrije 'vrijwilligersvergoeding' moet staan. Eigenlijk is dit een *contradictio-in-terminis*. Een vrijwilliger is vrijwilliger omdat hij het graag doet, niet omdat hij daarvoor een vergoeding krijgt. Het genot om als vrijwilligers iets te kunnen en mogen realiseren is al een genot op zichzelf, en veel vrijwilligers dragen daar maar al te graag zelfs een steentje aan bij. Hoeveel telefoontjes doe je niet voor je vereniging, hoeveel liters benzine spendeer je, en hoeveel pintjes of koffies drink je niet samen met andere gelijkgestemden ?

Tegenover deze 'echte' vrijwilligers, duikt nu plots een nieuwe categorie 'vrijwilligers' op, die zich aanmelden met de vraag 'hoeveel' en 'hoe' betaal je ons vrijwilligerswerk. Veel 'echte'

vrijwilligersorganisaties zijn niet in staat enige vergoeding te betalen voor prestaties. Ze moeten dan afrekenen met (valse) concurrentie van door overheden opgerichte pseudo-vzw's en/of van een kleine reeks zwaar gesubsidieerde organisaties (vaak specifiek opgericht om subsidies binnen te rijven of subsidiekanalen te monopoliseren). Zij moeten een concurrentie aangaan met organisaties die wel betalen, en daarmee ook adverteren op de vrijwilligersmarkt. Zij moeten de concurrentie aangaan met overheden die op die wijze goedkoop personeel en goedkope diensten kunnen recruter - zo bezochten we ooit een museum dat zijn gidsen op basis van 'vrijwilligersvergoedingen' betaalde.

Naast de vrijwilligersverenigingen die vanuit een maatschappelijk bewustzijn en engagement ontstonden en werken, werd een kaste in het leven geroepen van zwaar gesubsidieerde steunpunten en expertisecentra (GONGO's), met een hele semi-ambtenarij (eigenlijk 'ambtenaren' die niet meetellen bij het bepalen van de groei van het ambtenarenleger), goede-betaalde directeuren, consultants, en noem maar op. Zij bepalen het mooie weer, bereiden regels en reglementen voor, zeggen wat vrijwilligers moeten en (nog) mogen doen. Vrijwilligers worden door hen en in veel overheidsinstellingen als koelies ingeschakeld, om het vuile werk te doen - zonder dat ze inspraak of zeggings hebben. Vrijwilligers moeten zich inschakelen in een top-down benadering, terwijl het echte vrijwilligerswerk een bottom-up beweging zou moeten zijn.

Leve de crisis !

De spanning tussen 'betaald' en 'onbetaald' zal op termijn het vrijwilligerswerk misschien de nek omwringen. Misschien moeten we pleiten - hoe onsympathiek ook - voor het afschaffen van alle subsidies. Dan blijven enkel de echte vrijwilligers nog over - want zij overleven ook zonder een melkkoe in de buurt. Recent publiceerde de Britse Association of Independent Museums een standpunt waaruit blijkt dat in tijde van crisis de niet-gesubsidieerde en dus met (zuivere) vrijwilligers werkende musea en erfgoedprojecten de meeste kans tot overleven hebben - zij blijven verder spartelen en behouden hun dynamiek. Ze zullen zelfs aan dynamiek winnen, ongeacht of de kraan open is of niet. Terwijl tandengeknars, afvloeiingen en kaasschaven de zwaar gesubsidieerde en overheids-instellingen zullen teisteren. Op de vraag *'who will survive the crisis'* luidde het antwoord *'those who never have been subsidized'*.

Vrijwilligers en vrijwilligersorganisaties, wees jezelf. Kom op voor jezelf en voor jullie 'goede zaak', wat die ook weze.

Erfgoedverenigingen moeten zichzelf kunnen zijn, zichzelf ontwikkelen ten voordele van het erfgoed, elk met hun eigenheid en inzet. 'Laat duizend rozen bloeien' - zoals de Grote Voorman ooit schreef - opdat *"één vonk een grote brand kan veroorzaken"*...

Maar sommigen lijken precies daarvan vaak schrik te hebben...

Naschrift

Een boeiend boekje tenslotte is: Darcy Campion DEVNEY, *"The Volunteer's Survival Manual. The Only Practical Guide to Giving your Time and Money"* (Wambridge, MA, The Practical Press, 1992). Alleen de titel geeft al waar het 'm om gaat.

Het is soms nog te krijgen via Amazon of Ebay...

Adriaan Linters